

Ryszard Szawłowski

O SOBIE SAMYM

Te krótką autobiografię przygotował śp. prof. Ryszard Szawłowski ok. 2006 r. Odnaleziona została w komputerze osoby, która przepisywała opracowania prof. Szawłowskiego. Nosiła tytuł *Curriculum vitae*, co wskazywałoby, że powstała dla konkretnych potrzeb. Po naradzie z Panią Hanną, żoną śp. Profesora, postanowiliśmy opublikować tekst w całości, uzupełniając notatką z 2008 r. z listu do ministra spraw zagranicznych oraz notatką z 2009 r., celu powstania której nie ustalono. Taka swoista autobiografia ma szczególne znaczenie, gdyż życie i dzieło śp. Profesora Szawłowskiego nie jest szerzej znane. Redakcja dziękuje Pani Hannie Szawłowskiej oraz Pani Ewie Siemaszko za przekazanie materiału. [szerzej na temat śp. prof. Szawłowskiego niżej, we wspomnieniu]

Pojęcia kluczowe: Ryszard Szawłowski – autobiografia, Wileńszczyzna, Polska Ludowa, emigracja, Uniwersytet w Calgary, sowiektologia, Rafał Lemkin

Urodziłem się 23 listopada 1929 r. w Wilnie, gdzie Ojciec mój był sędzią-cywilistą tamtejszego Sądu Okręgowego. W parę lat później Ojciec mianowany został wiceprezesem SO w Równem, w związku z czym miała miejsce przeprowadzka na Wołyń. 17 września 1939 r. o świcie nastąpiła agresja sowiecka na Polskę i wczesnym popołudniem Sowietci wkroczyli do Równego. Już w nocy z 17 na 18 września dokonano próby aresztowania Ojca w mieszkaniu służbowym, szczęśliwie – oceniając przezornie sytuację – nie nocował w domu; zdołał uciec przez Łuck, Lwów i Przemysł do Warszawy; gdy tymczasem jego kolega, wiceprezes SO w Łucku, również cywilista, Władysław Jasiukowicz, figuruje na liście zamordowanych w Ka-

tyniu. Moja Matka zdołała pod koniec grudnia 1939 r., po pierwszym ujęciu przy próbie nielegalnego przekroczenia granicy i jakimś „cudownym” zwolnieniu, przedostać się z dziećmi do Warszawy, gdzie rodzina się połączyła.

Z rodzicami i siostrą, Łódź 1948

W okupowanej Warszawie ukończyłem szkołę powszechną (istniały legalnie), następnie zaś kontynuowałem naukę na tajnych kompletach Gimnazjum im. Zamoyskiego¹. Maturę uzyskałem w 1947 r. w Łodzi, gdzie wstąpiłem na I rok studiów na Wydziale Prawno-Ekonomicznym UŁ. W roku 1948 przenieśliśmy się na Wydział Prawa UW. Tam pod koniec III roku studiów, kiedy przedstawiłem pewien referat na ćwiczeniach z prawa skarbowego (wkrótce potem przemianowanego na prawo finansowe) prof. Leon Kurowski zaproponował mi etat zastępcy asystenta. Po uzyskaniu magisterium byłem przez trzy lata tzw. aspirantem naukowym na UW, następnie przez dwa lata adiunktem w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Łodzi. Doktorat uzyskałem w lipcu 1959 r. na podstawie pracy *Instytucje kontroli państwowej w Polsce XIX wieku (Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie 1808-1866)*, którą mogłem wydać drukiem, dość poważnie uzupełnioną łącznie z ikonografią, dopiero w roku 1999, w okresie, gdy byłem członkiem Kolegium NIK.

¹ Legalnie przedwojenne Gimnazjum Zamoyskiego działało jako Fischereifachschule Warschau. Ryszard Szawłowski był uczniem tej szkoły do 1944 r., a jednocześnie brał udział w prowadzonych w szkole tajnych kompletach. AR

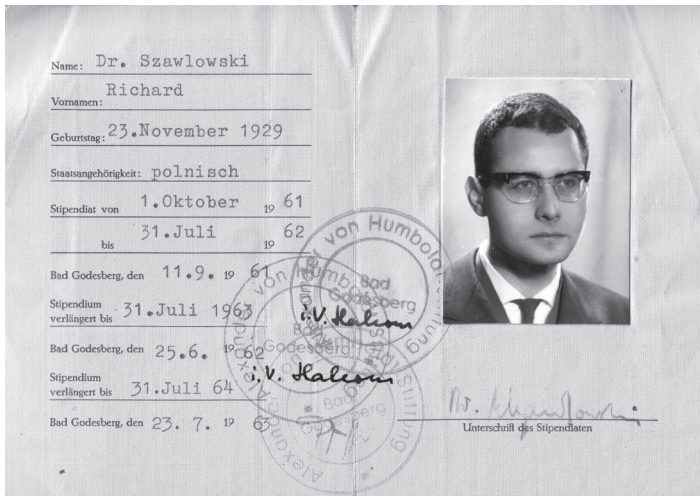
Z prof. Leonem Kurowskim w Kanadzie w l. 70. lub 80. XX w.

W końcowym okresie studiów w Warszawie i przy staraniach o aspiranturę, nie będąc członkiem „komsomołu”, ani członkiem partii, napotykałem często na trudności. Poważne trudności polityczne wynikły jednak dopiero w 1958 r., kiedy ukazał się zaaranżowany przeze mnie, napisany wspólnie prof. Kurowskim rozdział w 3. tomie *Handbuch der Finanzwissenschaft* (por. poz. I.B.1 wykazu publikacji). Tom ten dotarł również do paru miejsc w Polsce. Zawierał on m.in. „niedopuszczalną” z punktu widzenia władz krytykę oraz postulaty wprowadzenia pełnej jawności budżetu, odtajnienia stawek podatku obrotowego, ujawnienia emisji pieniądza itd. Wówczas zostaliśmy po prostu zadenuncjowani przez pewnego profesora wobec ówczesnego ministra finansów, który przedstawił tę sprawę Radzie Naukowej przy nim funkcjonującej. Tam – przy świadomej nieobecności większości członków Rady – została uchwalona rezolucja potępiająca ów rozdział, odpisy której skierowano do KC PZPR i Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego. Prof. Kurowski zdołał sobie wówczas szybko zorganizować wyjazd jako doradca finansowy rządu Indonezji z ramienia ONZ. Mnie natomiast udało się w okresie wakacyjnym 1959 r. uzyskać paszport na wyjazd na Międzynarodowy Uniwersytet Nauk Porównawczych w Luksemburgu, który zapewnił mi skromne stypendium. Wyjechałem tam w sierpniu 1959 r., uzyskując później dwa dyplomy: *Diplôme de droit comparé*, a następnie

Diplôme supérieur de droit comparé. Tamże zostałem przyjęty w charakterze stypendysty do Europejskiego Instytutu Badawczego Uniwersytetu Saarlandu w pobliskim Saarbrücken w RFN.

W momencie, kiedy rozpocząłem tam starania o *Dozentenstipendium* Fundacji im. Aleksandra v. Humboldta w Bad Godesberg/Bonn, które było dla mnie wielką szansą na dalszy rozwój naukowy, władze polskie, mimo różnych odwołań, definitywnie odmówiły mi przedłużenia ważności paszportu.

Stipendium Humboldta zapewniało prowadzenie przez parę lat, bez żadnych trosk finansowych, badań w całej Europie zachodniej (m.in. reszerszowałem wówczas przez długie okresy w Genewie, również w bibliotekach niemieckich, brytyjskich i francuskich). Umożliwiało też swobodne publikowanie bez jakiegokolwiek cenzury. Natomiast w kraju nie czekała na mnie żadna praca naukowa, a prawdopodobne szykany i „wegetacja”. W tych warunkach musiałem powiedzieć „nie” i szybko uzyskałem azyl polityczny.

Ausweis z czasu bycia stypendystą Fundacji Humboldta

Stypendystą Fundacji Humboldta byłem w latach 1961-1964. Pod koniec tego okresu byłem również współpracownikiem Centre National de la Recherche Scientifique w Paryżu. Tak powstała ostateczna wersja wydanej w 1970 r. pracy *Les finances et le droit...* (por. poz. I.A.1 w wykazie publikacji). Zasadniczą tezę końcową pracy stanowiło twierdzenie, iż starej dyscyplinie państwowych finansów publicznych przybyła *soeur cadette* („młodsza siostra”).

Rok akademicki 1964/1965 spędziłem jako Reserch Fellow w Institute of Soviet & East European Studies Uniwersytetu Glasgow w Szkocji.

W roku 1966 osiadłem w Kanadzie i przez ponad 10 lat byłem związany z Uniwersytetem w Calgary – dwa lata jako *assistant professor*, następnie *associate professor*, wreszcie jako *tenured* (co gwarantowało stałe zatrudnienie do wieku emerytalnego) *full professor*. Wykładałem: Wstęp do nauk prawnych, Prawo międzynarodowe, osobną dyscyplinę International Organizations, Porównawczą administrację publiczną, Politics & Government in Eastern Europe. Rozwijałem w owych latach szeroką działalność badawczą poza Kanadą. W ramach grantów otrzymywanych z Ottawy w ciągu 4 miesięcy corocznych wakacji i rocznego *sabbatical leave* przeprowadzałem badania i miałem odczyty/wykłady w krajach Europy zachodniej i w USA; krótsze pobyty miały miejsce w Ameryce Łacińskiej, Australii i Japonii. Główną moją pracą książkową w tym okresie był *The System of the International Organisations...* (por. I.A.2 wykazu publikacji).

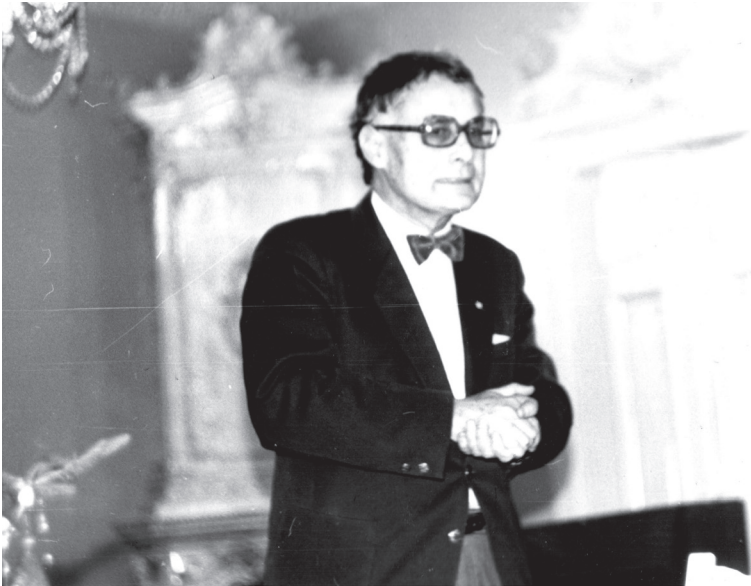
W 1977 r. byłem w Moskwie, Kijowie i Leningradzie jako *exchange scholar* w ramach kanadyjsko-sowieckiej umowy kulturalnej. W tymże 1977 r. wobec ustawicznego *harassment* ze strony grupki „kolorowych” profesorów (których rektor i dziekani nie śmieli poskromić, aby nie narazić się na zarzut „rasizmu”) zrezygnowałem z pracy na Uniwersytecie w Calgary po otrzymaniu poważnej odprawy-odszkodowania (kolokwialnie tzw. *golden handshake*). Zapewniło mi to spokojną egzystencję finansową po dziś dzień.

Od tego czasu działałem jako *private scholar* („uczony prywatny”). W 1979 r. zostałem profesorem zw. Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (PUNO) w Londynie, zaś w roku akad. 1983/1984 byłem *visiting professor* i kuratorem katedry prawa międzynarodowego na KUL w Lublinie (po zdumiewającej pozytywnej decyzji władz w Warszawie, które przez ponad 20 lat nie wpuszczały mnie do kraju). W ramach grantów otrzymywanych nadal z Social Science & Humanities Research Council of Canada prowadziłem nadal moje badania w Kanadzie i zagranicą, natomiast w ramach środków własnych byłem w Chinach i na Kubie.

Na jesieni roku 1989 byłem ponownie kanadyjskim *exchange scholar* w Moskwie, Leningradzie i Wilnie. W Moskwie byłem obecny w ambasadzie polskiej na spotkaniu z delegacją rządową z Warszawy z premierem Mazowieckim, i miałem możliwość przeprowadzenia krótkich rozmów z kilkoma członkami delegacji. Kiedy w początkach stycznia 1990 r. znalazłem się w Warszawie, zdecydowałem się na stały powrót do Polski.

Tutaj na początku pobytu wciągnięty zostałem w wir pracy społecznej, w szczególności byłem przewodniczącym Obywatelskiego Komitetu Obrony Polaków na Wileńszczyźnie (tzw. OKOP).

W roku 1994 byłem ekspertem sejmowym i senackim ds. projektu nowej ustawy o NIK z 23 grudnia 1994 r. W latach 1995-2001 byłem członkiem Kolegium Najwyższej Izby Kontroli w dwu kadencjach. W tych ramach rozwinąłem dość szeroką działalność, m.in. w postaci publikacji i podejmowania pewnych częściowo zrealizowanych inicjatyw.

Po powrocie do Polski, lata 90.

Obecnie po półrocznym pobycie zagranicznym i po badaniach w kraju ukończyłem pracę nad pierwszą w literaturze światowej (tj. obejmującą zarówno jego „okres polski”, jak i „okres amerykański”) biografią naukową Rafała Lemkina. Osobistą satysfakcję sprawiło mi, gdy w 2005 r. po raz pierwszy w Polsce Lemkin został uczczony nadaniem jego imienia i umieszczenia jego tablicy w jednej z sal w MSZ, co postulowałem w druku już od szeregu lat (parę publikacji i tekst przemówienia ministra SZ załączam). Mając obecnie poparcie pewnych osób, staram się zorganizować grupę osobistości w celu realizacji dalszych form uczczenia Lemkina i jego popularyzacji w kraju i zagranicą jako „marki polskiej”. Wreszcie, być może, uda się utworzenie skromnego instytutu badań nad genocydem jego imienia w Polsce. Takie instytuty istnieją już zagranicą, tylko nie w naszym kraju.

Październik 2006 r.

Notatka

[załącznik do listu do Ministra Spraw Zagranicznych z 24 sierpnia 2008 r.]

Po moim trzydziestoletnim pobycie na Zachodzie, w czasie którego doszedłem w latach siedemdziesiątych do *full professorship* w Kanadzie, powróciłem do Kraju w 1990 r. Tu stwierdziłem m.in., iż zajmująca mnie problematyka zbrodni genocydu (zbrodnia międzynarodowa nieraz określana w orzecznictwie trybunałów karnych oraz w literaturze zachodniej jako *crime of crimes*), nie była w Polsce od dziesiątków lat przedmiotem akademickiego zainteresowania. Sama postać twórcy oraz głównego architekta Konwencji ONZ z 9 grudnia 1948 r., polskiego prawnika Rafała Lemkina (1900-1959) była prawie nieznaną (nawet samo jego nazwisko okazało się zagadką dla większości zapytanych o to profesorów wydziałów prawa – sic!). Tak działo się w kraju, który padł ofiarą największych genocydów w okresie II wojny światowej i który wydał Lemkina. Ten zaś, wielokrotnie w latach pięćdziesiątych przedstawiany do Pokojowej Nagrody Nobla, powinien stanowić wysoce cenną międzynarodową „markę polską” (ujęcie mocno propagowane i przedstawione parę lat temu w pałacyku MSZ na Foksal przez dyrektora Instytutu Nauki Polskiej w Warszawie). Tymczasem na Zachodzie, już od kilkudziesięciu lat, ukazuje się coraz więcej prac w dziedzinie jeszcze w pełni nie wykrystalizowanej dyscypliny, którą zaczynam „śmiało” określać jako genocydologię. Zarysowuje mi się ona jako nowa dyscyplina, obejmująca zjawisko genocydu w aspekcie prawnym (prawo międzynarodowe i narodowe systemy prawa karnego), w aspekcie socjologicznym, w dziedzinie *comparative genocide*, wreszcie – choć tu jeszcze szczególnie skromnie i w literaturze zachodniej nieraz z ujawniającą się wielką ignorancją odnośnie działalności Lemkina w Polsce do września 1939 r. – w zakresie „lemkinologii” (biografistyki Rafała Lemkina).

W tych warunkach rozpocząłem zakrojoną na dość szeroką skalę – w miarę własnych możliwości, bo żadnego większego poparcia nie uzyskałem – raczej pionierską w warunkach polskich akcję naukową. M.in. opublikowałem artykuły o Lemkinie i „jego” konwencji z 1948 r. w „Państwie i Prawie” i „Sprawach Międzynarodowych”; dalej artykuł o fatalnej „kodyfikacji” zbrodni ludobójstwa w polskim kodeksie karnym z 1997 r. Na dniach, w lipcu br., w publikacji za tytułowanej „Zbrodnie przeszłości”, opracowania i materiały prokuratorów IPN, t. 2, Ludobójstwo, ukazało się parę moich odnośnych artykułów. Jestem również autorem hasła „ludobójstwo” w „Encyklopedii Białych Płam” (t. XI, 2003) oraz – w dużej części – w „Encyklopedii Katolickiej” (t. 11, 2006).

Stworzyłem nową konstrukcję i termin „GENOCIDIUM ATROX”, które zyskały już sobie uznanie w Polsce. Chciałbym je również szerzej przedstawić na Zachodzie. Przy każdej okazji, m.in. w wymienionych wyżej artykułach, postulowałem publicznie uznanie i utrwalenie nad Wisłą postaci Lemkina, zorganizowanie w Warszawie międzynarodowej konferencji lemkinowskiej. Przez lata nic nie ruszało z miejsca. Dopiero na jesieni 2005 r. sprawa „drgnęła”, kiedy miało miejsce nadanie imienia Lemkina sali konferencyjnej w nowym aneksie do gmachu MSZ. Ale nawet wówczas (zaproszony na uroczystość i dwukrotnie wymieniony z nazwiska w przemówieniu ówczesnego min. Rotfelda), stwierdziłem podanie błędnej rocznicy urodzin Lemkina na tablicy umieszczonej z tej okazji w holu (rok 1901 zamiast 1900 – sprawa wyjaśniona w literaturze już znacznie wcześniej). Oczywiście także, że takie całkowicie wewnętrzne (wewnątrz gmachu urzędowego) uwiecznienie – absolutnie nie może zastąpić spektakularnej tablicy „na mieście”. Chodzi o dwujęzyczną tablicę na szczęśliwie ocalałym domu Kredytowa 6 w Warszawie, gdzie Lemkin mieszkał i prowadził kancelarię adwokacką w końcowych latach trzydziestych, oraz ambitniejsze plany w tym zakresie.

Niestety po 2005 r. znów nastąpiła ponad dwuletnia przerwa. W międzyczasie kontynuowałem w oparciu o własne środki, badania archiwalne spuścizny Lemkina znajdującej się w NY Public Library i w Jewish Historical Institute w NY oraz prowadziłem dalsze studia rosnącej literatury zachodniej w dziedzinie „genocydologii”, niemal zawsze z Lemkinem w tle. Te ostatnie dokonywałem za oceanem, głównie w bibliotekach uniwersyteckich w Kanadzie, bo w książce odnośnych książek i czasopism z reguły się nie nabywa (!) [w rezultacie przygotowałem pierwszą – jak dotąd – pełną (tj. obejmującą niemal 40 lat polskich i niemal 20 amerykańskich) biografię, głównie naukową, Rafała Lemkina. Jednocześnie pracuję nad angielską wersją owej biografii, oczywiście *mutatis mutandis*. Tu w szczególności zmierzać trzeba do dość znacznego skrócenia części poświęconej działalności naukowej Lemkina w zakresie prawa polskiego, interesującego głównie czytelników krajowych. Natomiast powinna być rozszerzona i pogłębiona „część amerykańska”.

[Fragment tekstu z r. 2009,
którego celu i okoliczności powstania nie ustalono]

(...)

Przebywając na emigracji, obok różnych zagadnień prawa międzynarodowego i prawno-finansowych dotyczących różnych rejonów świata, podejmowałem na własną rękę tematykę ściśle polską.

W okresie stanu wojennego w swej pracy *Prawa człowieka a Polska* (Polonia Book Fund, Londyn 1982, stron 212) wypunktowałem ograniczenia przez władze PRL wolności obywateli.

Kontakty z Polakami emigracyjnymi wykorzystałem do podjęcia zakazanego w tym czasie w Polsce tematu, tj. agresji sowieckiej na Polskę we wrześniu 1939 i jej przeciwstawianiu się przez nasze wojska. Dzięki zebraniom wspomnień uczestników ówczesnych wydarzeń i poszukiwaniom archiwalnym w Londynie przygotowałem pionierską pracę *Wojna polsko-sowiecka 1939 r.*, opublikowaną pod pseudonimem Karol Liszewski w 1986 r. (Polska Fundacja Kulturalna, Londyn, stron 312). Po powrocie do Kraju w 1989 r. opracowałem i doprowadziłem do wydania trzy kolejne poszerzone, dwutomowe, wersje *Wojny polsko-sowieckiej...* (o łącznej objętości 960 stron). Dzięki tej pracy wprowadzony został do polskiej nauki i pamięci narodowej zupełnie wcześniej nieznaną wysiłkę obrony Polski wobec sowieckiego agresora.

Na przełomie XX/XXI w. podjąłem się pracy nad pojęciem ludobójstwa, które w polskiej literaturze było słabo reprezentowane i odnosiło się prawie wyłącznie do zbrodni niemieckich. W „Przedmowie” do pracy Siemaszków *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej na Wołyniu 1939-1945*, wykazałem prawne podstawy kwalifikowania tych zbrodni jako zbrodnie ludobójstwa, a także w sposób nadzwyczaj syntetyczny i trafny pokazałem charakterystyczne cechy ludobójstwa ukraińskiego. Przedmowa ta wywołała ogromne poruszenie i niezadowolenie w środowiskach politycznych i medialnych (a nawet niektórych naukowych), tworząc wokół jej autora atmosferę dezaprobaty. Następnie ukułem specjalny termin dla ludobójstwa ukraińskiego – *genocidium atrox*, a poprzez pracę popularyzatorską wprowadziłem do świadomości społecznej dokonanie na narodzie polskim trzech ludobójstw: niemieckiego, sowieckiego i ukraińskiego. Temat ludobójstwa przedstawiałem w wielu publikacjach, w tym w dwu encyklopediach.

Ponadto w poważnym stopniu przyczyniłem się publikacjami, osobistymi zabiegami w środowiskach naukowych i politycznych oraz inicjatywą tablicy pamięci – do spopularyzowania i zainteresowania zapomnianym w Polsce twórcą pojęcia ludobójstwo Rafałem Lemkinem – polskim prawnikiem żydowskiego pochodzenia.

Wykaz publikacji

Wykaz sporządzony został w 2006 r. Późniejsze publikacje śp. prof. Szawłowskiego uzupełniliśmy w redakcji i oznaczyliśmy w spisie *. Układ oryginalny, dodaliśmy tylko ostatnią pozycję: *INNE.

I. PRACE KSIĄŻKOWE

A. Autor

- 1) *Les finances et le droit financier d'une organisation internationale intergouvernementale* (z przedmową J. Langroda, dyrektora badań w Centre National de la Recherche Scientifique w Paryżu, b. profesora UJ w Krakowie), Editions Cujas, Paris 1970, ss. 221.
- 2) *The System of the International Organisations of the Communist Countries* (z przedmową Manlio Brosio, b. sekretarza generalnego NATO), Sijthof, Leiden 1976, ss. XXIX + 322.
- 3) *Prawa człowieka a Polska*, Polonia Book Fund, Londyn 1982 (stron 212).
- 4) Karol Liszewski (pseudonim R. Szawłowskiego), *Wojna polsko-sowiecka 1939 r.*, Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1986, ss. 312; II wydanie: 1988.
- 5) *Wojna polsko-sowiecka 1939*, dwa tomy: t. I – *Monografia*, t. II – *Dokumenty*, wyd. pierwsze 1995 i drugie (poszerzone) – 1996, Neriton, Warszawa; wyd. trzecie (poszerzone) Wydawnictwo Antyk, Warszawa 1997 (łącznie t. I i II, ss. 960).
- 6) *Najwyższe państwowe organy kontroli w Polsce w XIX wieku: Główna Izba Obrachunkowa Księstwa Warszawskiego oraz Izba Obrachunkowa i Najwyższa Izba Obrachunkowa Królestwa Polskiego, lata 1808-1866*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1999, ss. 390.
- 7) *Najwyższe państwowe organy kontroli II Rzeczypospolitej: Najwyższa Izba Kontroli Państwa 1919-1921 i Najwyższa Izba Kontroli 1921-1939; Najwyższa Izba Kontroli na Uchodźstwie 1940-1945/1991*, Wydawnictwo von borowiecky, Warszawa 2004, ss. 485.

*8) *Szefowie najwyższych państwowych organów kontroli w Polsce: Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie oraz II Rzeczpospolita: zbiór artykułów z „Kontroli Państwowej” z lat 1996-1997*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa, ss. 76.

*9) *Rafał Lemkin – warszawski adwokat (1934-1939), twórca pojęcia „genocyd” i główny architekt konwencji z 9 grudnia 1948 r. („Konwencji Lemkina”): w 55-lecie śmierci*, przedmowa: Adam Redzik, Warszawa: Naczelna Rada Adwokacka, Redakcja „Palestry” [2015], ss. IV+83 [odbitka z „Palestry” nr 9/2014, 5-6/2015 i 9-10/2015].

*10) *Rafał Lemkin: polski prawnik, twórca pojęcia „genocyd” (ludobójstwo) oraz inicjator i główny architekt konwencji ONZ o genocydzie z 9 grudnia 1948. Biografia intelektualna*, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa 2020, ss. 649.

B. Współautor oraz autor haseł w encyklopediach

- 1) *Handbuch der Finanzwissenschaft*, wyd. II (pierwsze ukazało się w okresie Niemiec weimarskich), tom 3, Mohr Verlag, Tübingen 1958 – *Das Finanzsystem und der Staatshaushalt Polens* (wspólnie z prof. L. Kurowskim).
- 2) *Handbuch der Finanzwissenschaft*, wyd. II, tom 4 (ostatni), Mohr Verlag, Tübingen 1965 – *Finanzen und Finanzrecht der internationalen zwischenstaatlichen Organisationen*.

- 3) *“State Control” in Poland in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, [w:] *Polish Law Throughout the Ages*, ed. Wenceslas J. Wagner, Hoover Institution Publication 91, Stanford University, California 1970, s. 273-298.
- 4) *Marxism, Communism and Western Society. A Comparative Encyclopaedia*, vol. I, Herder-Verlag, Freiburg, Basel, Vienna 1972 – hasło: *Budgetary Law (uaktualniona wersja angielska wydania niemieckiego tejże Encyklopedii, której tom I ukazał się w 1968 roku – komparatystyka prawa budżetowego najważniejszych państw Zachodu z tymże prawem ówczesnych państw komunistycznych)*.
- 5) *Rechtsfragen der Integration und Kooperation in Ost und West*, Duncker & Humblot, Berlin 1976 – rozdział: *Die Resolutionen der internationalen Wirtschaftsorganisationen der sozialistischen Länder als Quelle des Rechts der Integration*.
- 6) *Constitutions of the Communist Ruled States*, Sijthoff & Noordhoff, Alphen aan den Rijn, Germantown, Md 1980 – rozdział o konstytucji polskiej (krytyczny wstęp i tłumaczenie angielskie konstytucji PRL z 1952 r. z nowelizacjami), wspólnie z Hanną Szawłowską.
- 7) *State Audit. Developments in Public Accountability*, Macmillan, London 1981 – rozdział: *State Audit in Communist Countries*.
- 8) *Grundrechte und Rechtssicherheit im sowjetischen Machtbereich*, Berlin Verlag, Berlin 1982 – rozdział: *Sozialistische Gesetzlichkeit: der Fall Polen*.
- 9) *Perspectives on Soviet Law for the 1980’s*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, Boston, London 1982 – *Socialist Legality: The Polish Case*.
- 10) *The Soviet Takeover of the Polish Eastern Provinces, 1939-41*, Macmillan, in Association with the School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1991 – rozdział: *The Polish-Soviet War of September 1939*.
- 11) *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14-17.IX.1994 r. w czterech tomach*, Białystok 1996, t. I – *Traktat polsko-litewski o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy z 26 IV 1994 r.*
- 12) *Europa NIEprowincjonalna (sic)/Non-provincial Europe. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (...) w latach 1772-1999*, Instytut Nauk Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, Polonia Aid Foundation Trust, Warszawa-Londyn 1999 – rozdział: *Wywiad polski na Związek Sowiecki w 1939 r.*
- 13) *Encyklopedia „Białych Plam” (dalej: EBP)*, tom VII, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2002, hasło *Grodno*.
- 14) *EBP*, tom XI, PWE, Radom 2003, hasła: *Lemkin Rafał i Ludobójstwo*.
- 15) *Świat NIEpożegnany (sic)/A World we Bade no Farewell. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII-XX wieku*, Instytut Nauk Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, Polonia Aid Foundation Trust, Warszawa-Londyn 2004 – rozdział: *Tylko poważnie udokumentowana prawda i właściwa terminologia (wspólnie z prof. W. Długoborskim)*.
- 16) *EBP*, tom XV, PWE, Radom 2005, hasło *Procesy Norymberskie*.
- 17) *Encyklopedia Katolicka*, tom XI, Wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W ramach hasła *Ludobójstwo* omawiam Ludobójstwo w ujęciu socjologicznym oraz Ludobójstwo porównawcze na Polakach w okresie II wojny światowej.
- * 18) *Kontrola finansowa: wiadomości ogólne*, Warszawa: Polskie Wydawnictwa Gospodarcze 1956, ss. 313 [współautozy: Leon Kurowski, Hanna Sochacka].

II. ARTYKUŁY

- 1) *Kontrola państwowa we Włoszech*, „Kontrola Państwowa” (dwumiesięcznik Najwyższej Izby Kontroli) 1956, nr 3.

- 2) *Kontrola państwowa w Czechosłowacji*, „Kontrola Państwowa” 1957, nr 1.
- 3) *Kontrola państwowa w Wielkiej Brytanii*, „Kontrola Państwowa” 1957, nr 2.
- 4) *Kontrola państwowa w Republice Federalnej Niemiec*, „Kontrola Państwowa” 1957, nr 3 i 4.
- 5) *Kontrola państwowa w Austrii*, „Kontrola Państwowa” 1957, nr 5.
- 6) *W obliczu nowej reformy aparatu Kontroli Państwowej w Polsce*, „Państwo i Prawo” 1957, nr 5-6.
- 7) *Sto pięćdziesiąt lat Kontroli Państwowej we Francji*, „Kontrola Państwowa” 1957, nr 6.
- 8) *Kontrola państwowa w Szwajcarii*, „Kontrola Państwowa” 1958, nr 5.
- 9) *Kontrola państwowa w Polsce w XIX wieku*, „Kontrola Państwowa” 1958, nr 6.
- 10) *Parlament a kontrola w Polsce w XX wieku*, „Kontrola Państwowa” 1958, nr 3 i 4.
- 11) *Parlament a Kontrola Państwowa w Polsce Ludowej*, „Państwo i Prawo” 1959, nr 8-9.
- 12) *Kontrola państwowa w Holandii*, „Kontrola Państwowa” 1960, nr 4.
- 13) *Polens Oberster Kontrollhof*, „Osteuropa-Recht” 1961, nr 1-2.
- 14) *Das Haushaltsrecht der Sowjetunion und der Unionsrepubliken*, „Finanzarchiv”, Vol. 21, Heft 2, September 1961.
- 15) *Das allgemeine Verwaltungsverfahren in Polen von 1960*, „Jahrbuch für Ostrecht” 1961, XI.
- 16) *The Budget and the Budgetary Law of an International Governmental Organization*, „Public Finance” 1961, nr 3-4.
- 17) *Kontrola państwowa w Luksemburgu*, „Kontrola Państwowa” 1961, nr 2.
- 18) *Kontrola państwowa w Belgii, dwie części*, „Kontrola Państwowa” 1962, nr 2 i 3.
- 19) *Le contrôle étatique en l'Union Soviétique*, „Revue internationale des Sciences administratives” 1962, nr 3.
- 20) *Bemerkungen zu zwei Arbeiten über die Finanzen der Vereinten Nationen und der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl*, „Finanzarchiv”, vol. 22, Heft 2, September 1962.
- 21) *Recent Financial Problems of the United Nations (Part I – the regular budget)*, „Public Finance” 1963, nr 2.
- 22) *Die Staatskontrolle im alten Russland und in der UdSSR*, „Osteuropa-Recht” 1963, nr 2.
- 23) *L'evolution du COMECON 1949-1963*, „Annuaire français de Droit international 1963”, Paris 1964.
- 24) *Some Comments on Grzybowski's 'Socialist Commonwealth'*, „Soviet Studies”, vol. XVI, nr 4, April 1965.
- 25) *Recent Financial Problems of the United Nations (Part II – extra-budgetary funds)*, „Public Finance” 1965, nr 3-4.
- 26) *Das Finanzrecht des COMECON*, „Internationales Recht und Diplomatie”, Jahrgang 1965.
- 27) *The financing of the United Nations System and some connected remarks about 'team work' in the field of public finance*, „Finanzarchiv”, vol. 26, Heft 1, March 1966.
- 28) *The International Organizations of the 'COMECON family'*, „Osteuropa-Recht”, nr 2/1966.
- 29) *Western Research on Russia prior to World War I*, „Canadian Slavonic Papers” 1967, vol. IX, nr 2 (wspólnie z Hanną Terlecką).
- 30) *The International Economic Organisation's of the Communist Countries*, „Canadian Slavonic Papers” 1968, vol. X, nr 3; 1969, vol. XI, nr 1.

- 31) *The System of the International Government Organizations of the Communist Countries* – vol. 1 of the „Proceedings of the Polish Congress of Contemporary Science and Culture in Exile”, London 1970.
- 32) *The Accountability and Audit of Governments*, „Finanzarchiv”, vol. 30, Heft 1, June 1971.
- 33) *Polish Sovietology 1919-1939*, „Polish Review” (New York) 1972, nr 3 (wspólnie z Hanną Szawłowską).
- 34) *Political, Security and Economic Relations in the Eastern Bloc*, „Occasional Paper”, The South African Institute of International Affairs, July 1978.
- 35) *The Supreme Control Organs in the USSR – Past and Present*, „Review of Socialist Law”, March 1979.
- 36) *Poland’s New Supreme Board of Control*, „Osteuropa-Recht” 1979, nr 2.
- 37) *The International Protection of Human Rights – a Soviet and a Polish View*, „The International and Comparative Law Quarterly”, October 1979.
- 38) *New Polish Literature on Human Rights*, „Osteuropa-Rechts” 1980, nr 2.
- 39) *Die Berichte der osteuropäischen Staaten zur Verwirklichung des Internationalen Paktes über bürgerliche und politische Rechte. Eine einführende Analyse anhand des polnischen Beispiels*, „Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien”, nr 32, August 1980, ss. 56.
- 40) *State Audit in Communist Countries*, „Yyunim” 1980, nr 32.
- 41) *New Polish Literature on Human Rights (II) and the Events since August 1980*, „Osteuropa-Recht” 1981, nr 2.
- 42) *The Supreme Control Organs in East Germany*, „Review of Socialist Law”, July 1982.
- 43) *Die kanadische Charter of Rights and Freedoms 1982*, „Europäische Grundrechte-Zeitschrift”, August 1983.
- 44) *The Supreme Control Organs in Romania*, „Review of Socialist Law” 1984, nr 10.
- 45) *Die kanadische Charter of Rights and Freedoms – eine Bilanz drei Jahre nach Inkrafttreten unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsprechung*, „Europäische Grundrechte-Zeitschrift” 1985, nr 20.
- 46) *A Polish Introduction to the Theory of Civil Law. A Review Article in a Comparative Law Setting*, „Review of Socialist Law” 1988, nr 4.
- 47) *Perestroika. New Thinking for Our Country and the World. Review Article on Gorbachev’s book*, „American Journal of International Law, October 1988.
- 48) *Reflection on ‘The Laws of the People’s Republic of China’ 1979-1986*, „The International and Comparative Law Quarterly”, January 1989.
- 49) *Kontrola państw* (tłumaczenie polskie artykułu wskazanego pod nr 32 z aktualizującym dodatkiem: ‘Poślowie – po dwudziestu latach’, „Najwyższe organy kontroli państwowej w krajach demokratycznych. Wybór artykułów”, wyd. NIK, Warszawa 1992.
- 50) *The General Accounting Office – najwyższy organ kontrolny Stanów Zjednoczonych*, „Kontrola Państwowa” 1992, nr 1, s. 106-115.
- 51) *„Kontrolnaja Pałata” Republiki Białoruś*, „Kontrola Państwowa” 1993, nr 1, s. 106-115.
- 52) *Konieczność objęcia kontrolą NIK samorządu terytorialnego oraz, w ograniczonym zakresie, jednostek spoza sektora publicznego*, „Kontrola Państwowa” 1994, nr 1, s. 23-31.
- 53) *Początki Kontroli Państwowej w Polsce w XX wieku*, „Kontrola Państwowa” 1994, nr 6, s. 11-21.
- 54) *Refleksje na temat przyszłych sprawozdań rocznych NIK*, „Kontrola Państwowa” 1996, nr 2, s. 88-96.

- 55) Jan Żarnowski – prezes NIK 1921-1926 (w siedemdziesiątą rocznicę zgonu), „Kontrola Państwowa” 1996, nr 3, s. 140-151.
- 56) Prezesi i wiceprezesi NIK okresu II Rzeczypospolitej, „Kontrola Państwowa” 1996, nr 5, s. 166-180.
- 57) Indian Audit and Accounts Department – najwyższy organ kontroli Republiki Indii, „Kontrola Państwowa” 1996, nr 6, s. 104-117.
- 58) Prezesi i wiceprezesi Najwyższej Izby Kontroli okresu II Rzeczypospolitej, część II – wiceprezesi, „Kontrola Państwowa” 1997, nr 2, s. 163-179.
- 59) Szefowie najwyższego organu kontroli w Polsce w XIX wieku: Franciszek Ksawery Zboiński i następcy (lata 1808-1866), „Kontrola Państwowa” 1997, nr 4, s. 127-144.
- 60) Próba zarysu historii najwyższych państwowych organów kontroli w Polsce (artykuł recenzyjny), „Kontrola Państwowa” 1998, nr 4.
- 61) Najwyższy organ kontroli Królestwa Polskiego w dobie Powstania Listopadowego 1830-1831, „Kontrola Państwowa” 1998, nr 6, s. 109-126.
- 62) ‘Holocaust Polski’ w ujęciu amerykańsko-polskiego profesora, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr XL, Warszawa 1997-1998, s. 408-423.
- 63) Początki najwyższych państwowych organów kontroli w Polsce: wiek XIX, „Kontrola Państwowa” 1999, nr 2, s. 23-31 (tekst referatu wygłoszonego w Sejmie RP na uroczystości jubileuszowej NIK).
- 64) Polski wywiad we wrześniu 1939 roku (opr.), „Arcana” (Kraków) 2000, nr 2, s. 116-137.
- 65) Rafał Lemkin – twórca pojęcia ‘ludobójstwo’ i główny architekt Konwencji z 9 XII 1948 (w czterdziestolecie śmierci), „Państwo i Prawo” 1999, nr 10, s. 74-86.
- 66) Rafał Lemkin (1900-1959). Polski prawnik twórcą pojęcia ‘ludobójstwo’, „Sprawy Międzynarodowe” 2005, nr 2, s. 103-138 (przy współpracy Kizysztofa Pola).
- 67) Raphael Lemkin (1900-1959). The Polish Lawyer who Created the Concept of ‘Genocide’, „The Polish Quarterly of International Affairs” 2005, nr 2, s. 98-133 (artykuł wymieniony w poz. 66 w wersji angielskiej, nieco uzupełniony i m.in. wskazujący na realizację postulatu uczczenia pamięci Lemkina /uroczyste nadanie sali w MSZ jego imienia, połączone z wystąpieniem ówczesnego ministra spraw zagranicznych oraz notatką w „Rzeczpospolitej” z 19 października 2005/).
- *68) Akcja „Wiśla” w świetle prawa, „Kresy Południowo-Wschodnie” 2004, R. 2, z. 1, s. 279-303 [referat z konferencji „Akcja Wsła. Refleksje po 55 latach”, Pizemyśl.
- *69) Zbrodnia ludobójstwa w polskim prawie karnym na tle porównawczym i wnioski de lege ferenda, „Palestra” 2007, nr 11-12, s. 85-93.
- *70) Tzy tematy z dziedziny „genocydrologii”, [w:] Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN, t. 2 – Ludobójstwo (seria: Materiały pomocnicze Instytutu Pamięci Narodowej), pod redakcją Radosława Ignatiewa i Antoniego Kury, tom 2 Ludobójstwo, Warszawa 2008, s. 23-33.
- *71) Rafał Lemkin (1900–1959) – polski prawnik twórcą pojęcia „ludobójstwo”, [w:] Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN, t. 2 – Ludobójstwo (seria: Materiały pomocnicze Instytutu Pamięci Narodowej), pod redakcją Radosława Ignatiewa i Antoniego Kury, tom 2 Ludobójstwo, Warszawa 2008, s. 7-22 [nieco uzupełniona wersja artykułu wskazanego wyżej – poz. 66].
- *72) Szefowie najwyższego organu kontroli w Polsce w XIX wieku: lata 1808/1866, „Kontrola Państwowa” 2009, nr 1, [cz.] 2, s. 5-23.
- *73) Prezesi i wiceprezesi Najwyższej Izby Kontroli Państwa i Najwyższej Izby Kontroli okresu II Rzeczypospolitej, „Kontrola Państwowa” 2009, nr 1 [cz.] 2, s. 24-74.

*74) *Dzieło Rafała Lemkina „Axis rule in occupied Europe” (1944) w przekładzie polskim z 2013 r.*, „Palestra” 2014, nr 5-6, s. 260-266.

*75) *Rafał Lemkin warszawski adwokat (1934-1939), twórca pojęcia „genocyd” i główny architekt konwencji z 9 grudnia 1948 r. („konwencji Lemkina”). W 55-lecie śmierci. cz. 1.*, „Palestra” 2014, nr 9, s. 288-311.

*76) *Rafał Lemkin warszawski adwokat (1934-1939), twórca pojęcia „genocyd” i główny architekt konwencji z 9 grudnia 1948 r. («konwencji Lemkina»).* W 55-lecie śmierci, cz. 2: *Roczne interludium szwedzkie 1940-1941 i lata amerykańskie*, „Palestra” 2015, nr 5-6, s. 223-250.

*77) *Rafał Lemkin warszawski adwokat (1934-1939), twórca pojęcia „genocyd” i główny architekt konwencji z 9 grudnia 1948 r. («konwencji Lemkina”).* W 55-lecie śmierci, cz. 3: *A. Niespodziewanie trudne ostatnie dziesięć lat amerykańskich 1949-1959, B. Lemkin po śmierci - od pewnego zapomnienia do światowego powrotu od końca XX wieku*, „Palestra” 2015, nr 9-10, s. 213-237.

III. RECENZJE

Ogłosiłem ich grube dziesiątki, łącznie być może do stu. Przykładowo: w pierwszym wskazanym poniżej tytule, „American Journal of International Law”, umieściłem w latach 1979-1994 recenzje około 25 prac – po porozumieniu z redakcją głównie publikacji sowieckich, polskich i wschodnio-niemieckich. Tutaj ograniczam się do alfabetycznego wyliczenia samych tytułów miesięczników, kwartalników i roczników naukowych, w których owe recenzje były publikowane:

1. „American Journal of International Law” (Washington);
2. „Arcana” (Kraków);
3. „Canadian Slavonic Papers” (Ottawa);
4. „Finanzarchiv” (Tübingen);
5. „International Journal” (Toronto);
6. „International and Comparative Law Quarterly” (Oxford);
7. „Jarhrbuch für Ostrecht” (München);
8. „Kontrola Państwowa” (Warszawa);
9. „Osteuropa-Recht” (Köln);
10. „Państwo i Prawo” (Warszawa);
11. „Review of Socialist Law” (Leiden);
12. „Soviet Studies” (Glasgow).

Niektóre z ostatnich lat:

*1) *Recenzja: Andrzej Sylwestrzak, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 1997*, „Kontrola Państwowa” 1998, nr 4, s. 117-145.

*2) *Recenzja: Komentarz do ustawy o Najwyższej Izbie Kontroli z dnia 23 grudnia 1994 roku*, Warszawa 2000, „Państwo i Prawo” 2001, z. 5, s. 98-100.

*3) *Recenzja: Czesław Kazimierz Gizelak, Kresy w czerwieni: agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*, Warszawa 1998, „Arcana: kultura, historia, polityka” 2001, nr 3, s. 191-195.

IV. ARTYKUŁY PRASOWE

Dziesiątki poważniejszych artykułów prasowych (dzienniki i tygodniki) – w prasie kanadyjskiej oraz polskiej emigracyjnej i krajowej (w polskiej m.in. w londyńskim „Tygodniu Polskim” /wydanie weekendowe „Dziennika Polskiego”/ oraz warszawskich: „Ładzie”, „Rzeczpospolitej”, „Życiu Warszawy”, „Naszym Dzienniku”, „Naszej Polsce”, „Tygodniku Solidarność”, „Tygodniku Powszechnym”).

Niektóre z ostatnich lat:

*1) *Trzy ludobójstwa*, „Nasz Dziennik” (wyd. zasadnicze) 2008, nr 74, Dodatek Historyczny IPN, nr 3, s. I-IV [data publikacji 28 marca 2008].

*2) *Genocyd, czyli zbrodnie na narodach*, „Myśl.pl: pismo społeczno-polityczne” 2008, nr 11, s. 52-56.

*V. INNE

1) *Wojna polsko-sowiecka 1939 (polemika)*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1996, nr 2, s. 248-251.

2) *Siedziba Najwyższej Izby Kontroli w okresie międzywojennym. Uzupełnienie do artykułu J. Kasprzyckiego Miec wszystko na oku*, „Kontrola Państwowa” 1997, nr 1, s. 129-133 [współautor: Stanisław Markowski].

3) W odpowiedzi panu Jerzemu Prochwiczowi, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1997, nr 1/2, s. 356-359 [polemika z recenzją *Wojna polsko-sowiecka we wrześniu 1939 r.*].

4) *Przedmowa*, [w:] Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945* [także: English summary of the work by Władysław Siemaszko and Ewa Siemaszko: Genocide committed by Ukrainian nationalists on the Polish population of Volhynia during world war II (1939-1945), Warszawa 2001, ss. 38.

5) *Pamiętnik Mieczysława Dębskiego, dyrektora Departamentu Najwyższej Izby Kontroli II Rzeczypospolitej: (w części dotyczącej jego pracy w Kontroli Państwowej 1921-1939)*, cz. 1, „Kontrola Państwowa” 2001, nr 3, s. 124-130; cz. 2, „Kontrola Państwowa” 2001, nr 4, s. 114-130; cz. 3, „Kontrola Państwowa” 2001, nr 5, s. 133-155; cz. 4, „Kontrola Państwowa” 2001, nr 6, s. 139-158; cz. 5, „Kontrola Państwowa” 2002, nr 1, s. 165-180.

6) *O Lemkinie w „Temidium” c.d.*, „Temidium” 2016, s. 82-83. [jest to fragment listu prof. Szawłowskiego napisanego w reakcji na publikowanie w „Temidium” 2015 nr 1 artykułu Aleksandry Spychalskiej.